

Наталія ШИЛІНА,

orcid.org/0000-0002-3798-3018

кандидатка педагогічних наук,

доцентка кафедри психології, педагогіки та лінгводидактики

Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

(Одеса, Україна) shylinanataliia@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена проблемі розвитку освіти України під час війни. Автор доводить актуальність та своєчасність означеної проблематики, оскільки сучасний світ – це постійно змінюване середовище, в якому часто відбуваються соціальні та технологічні трансформації, які, в свою чергу, потребують адаптаційної гнучкості та здатності пристосовуватись до нестандартних умов. Охарактеризовано поняття інформаційного комунікативного простору у сучасних умовах. Розглядається інформаційні та телекомунікаційні технології як технологічна основа сучасного суспільства. Окремо проаналізована ідея інформатизації, яка полягає у забезпеченні загального процесу розвитку людської цивілізації, спрямованого на проникнення знань у життєдіяльність кожної людини. У статті аналізуються дослідження українських та зарубіжних вчених, їх оригінальні авторські підходи до означеної проблеми. Зокрема, проаналізовані дослідження, спрямовані на вивчення освітніх міграційних процесів, їх причин та наслідків для населення країни, а також дослідження освітнього процесу в умовах воєнних дій, впливу війни на різні аспекти навчання, а також вплив наслідків стресу та стресових розладів на учасників освітнього процесу. Також автором описується дослідження, проведене на базі вищої школи за участі трьох груп студентів: студентів, які тимчасово мігрували за кордон, студенти – внутрішньо переміщені особи та студенти, які не змінили місце проживання. Метою дослідження було вивчення освітнього процесу в Україні в умовах підвищеної військової небезпеки, впливу соціально-психологічного дискомфорту на успішність навчання, порівняння успішності студентів, як тих, які залишились, так і тих, які мігрували за кордон, а також внутрішньо переміщених осіб. В статті автор дає опис двох частин дослідження. Перша частина спрямована на оцінку студентами соціально психологічного комфорту та своєї задоволеності навчанням. Друга частина передбачала оцінку викладачем навчальної успішності студентів на початку і в кінці семестру.

Ключові слова: *інформаційно комунікативний простір, соціально психологічний комфорт, комунікація, інформатизація, адаптація.*

Natalia SHYLINA,

orcid.org/0000-0002-3798-3018

PhD in Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Psychology, Pedagogy and Linguodidactics

State University of Intelligent Technologies and Communications

(Odesa, Ukraine) shylinanataliia@gmail.com

FEATURES OF THE EDUCATIONAL SPACE IN UKRAINE DURING WAR: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The article is devoted to the problem of education development in Ukraine during the war. The author proves the relevance and timeliness of the mentioned issues, since the modern world is a constantly changing environment in which social and technological transformations often take place, which, in turn, require adaptive flexibility and the ability to adapt to non-standard conditions. The concept of informational communicative space in modern conditions is characterized in the article. Information and telecommunication technologies are considered as the technological basis of modern society. The idea of informatization, which consists in ensuring the general process of the development of human civilization, aimed at the penetration of knowledge into the daily life of every person, is analyzed separately. The researches of Ukrainian and foreign scientists, their original author's approaches to the specified problem are analyzed in the article. In particular, author analyzed researches aimed at studying educational migration processes, their causes and consequences for the population of the country. The author also analyzed researches aimed at the issue of the educational process in the conditions of military operations, the impact of war on various aspects of education, as well as the impact of the consequences of stress and stress disorders on the participants of the educational process. The author also describes research conducted on the basis of a higher school with the participation of three groups of students: students who temporarily migrated abroad, students who are internally displaced persons and students who have not changed

their place of residence. The purpose of the research was to study the educational process in Ukraine under conditions of increased military danger, the impact of social and psychological discomfort on the success of studies, to compare the success of students, both those who remained and those who migrated abroad, as well as internally displaced persons. The author describes two parts of the research in the article. The first part is aimed at students' assessment of social and psychological comfort and their satisfaction with studies. The second part provided for the teacher's assessment of students' academic performance at the beginning and at the end of the semester.

Key words: *information and communication space, social psychological comfort, communication, informatization, adaptation.*

Постановка проблеми. Питання інформатизації сучасного суспільства та використання комунікативних технологій не втрачають актуальності й досі. Період пандемії та початок війни спричинили низку нових проблем та питань. Це і пошук нових інтелектуальних технологій, які будуть однаково універсальними і в умовах дистанційної роботи, і в умовах міграції фізичних осіб, перегляд вимог до традиційних соціальних інститутів та становлення нового світогляду та якісно нового суспільства з високою мобільністю та адаптативною здатністю. Технологічною основою суспільства стають не індустріальні, а інформаційні та телекомунікаційні технології як основний засіб для роботи з інформаційними потоками.

Основна ідея інформатизації полягає у забезпеченні загального процесу розвитку людської цивілізації, спрямованого на проникнення знань у життєдіяльність кожної людини. У ході цього процесу створюються якісно нові умови для розвитку суспільного та наукового прогресу, науки, освіти, культури; удосконалюються соціально-економічні відносини, духовне життя, підвищується життєвий рівень, досягається вирішення найважливіших принципів демократизації життя.

В основному саме через освіту як соціальний інститут йде успадкування досвіду, оскільки освіта імплікує значний суспільний досвід, сприяє адаптації до конкретної обстановки, людей, кожної окремої людини. У процесі освіти людина опановує нові способи комунікації, знання та практику роботи з інформаційно-комунікативними технологіями, адаптується до нового інформаційного простору. Школи, університети акумулюють та розподіляють інформацію – нове знання, і тим самим створюють когнітивне (розумне) середовище, де циркулює подібне знання, та людей – його носіїв.

Відповідно можна сказати, що саме інформаційне суспільство створюється, в тому числі, і освітою, бо освіта підтримує сам спосіб отримання, обробки та розподілу інформації в суспільстві, адже тільки освічена людина – знає, вміє, цікавиться – прагне до отримання все нової та нової інформації. Отже, тільки підготовлена до освоєння інформації, нових знань людина має всі

шанси на особистісне та кар'єрне зростання у суспільстві.

Освіту, звичайно ж, не можна зводити лише до процесів передачі інформації та засвоєння знань нового типу. Як соціальний інститут воно нерозривно пов'язане як з процесами інформатизації, а й із процесами соціальної комунікації, формуванню комунікативної компетентності у різних сферах взаємодії.

Саме освіта покликана забезпечити людині той базис знань, який необхідний їй на сучасному інформаційному етапі розвитку суспільства, ознайомити з науками, які дають людині загальні та спеціальні знання для побудови сучасної картини світу, а також допомагає виробляти значний пізнавально-теоретичний спосіб освоєння предметного оточення.

Все це не могло не призвести до перегляду та модернізації освітнього процесу, тих його ідей та способів здійснення, які лежать в основі розвитку суспільних процесів, оскільки освіта має відповідати мінливим реаліям та сприяти покладеним на нього суспільним функціям. А реалії освітнього процесу на даний момент часу – це боротьба з постійними труднощами: щоденні повітряні тривоги, періодичні ракетні удари, відключення електроенергії. Все це призводить до того, що графік навчання є нестабільним, заняття періодично зриваються, унеможлиблюється процес контролю за виконанням завдань. Окрім того, постійні перебої з електропостачанням ведуть до проблем з опаленням та відсутності води, що, в свою чергу, призводить до неможливості задовільнити базові фізіологічні потреби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми проаналізували дослідження, пов'язані з освітніми процесами, та тими з них, які показують, як змінюється освітній процес під час війни.

Будь-яке суспільство є самовідтворювальною і самореферентною системою, формою існування якої є соціальна комунікація. Комунікація представляється як складний процес, який організовує соціокультурний простір.

Проблема соціальної комунікації, до якої суспільній сфері вона не ставилася, становить інтерес з позиції її впливу на суб'єктів, включених

в єдиний комунікативний простір. Одне з значних напрямів даного спектра досліджень пов'язані з вивченням комунікації, як основи функціонування освітнього середовища, що як для соціології освіти, так психолого-педагогічної теорії та практики.

За допомогою процесів комунікації суспільство створює довкілля – інформаційно-комунікативний простір, об'єднаний єдиними формами комунікативної діяльності та несе інформаційний характер. Інформаційні процеси є механізмами самоорганізації такого простору.

Поняття «інформаційно-комунікативний простір» увійшло в науковий обіг за поняттям «інформаційний простір». Інформаційний простір оперує поняттям інформації як основним чинником розвитку суспільства на сучасному світі. А інформація відсилає нас до одностороннього процесу, де в споживача лише пасивна роль, роль сприймаючого. Тому виникла необхідність у більш точному визначенні та розширенні даного феномену, так як сучасні інформаційні процеси мають на увазі двосторонній процес, де і генератор і одержувач інформації грають активні ролі, які формують цю комунікацію. Таким чином, поняття інформаційно-комунікативного простору більш повно відображає процес інформаційної взаємодії в суспільстві і стає невід'ємним чинником розвитку теорії інформаційного суспільства та процесів глобалізації, що спостерігаються кожним членом соціуму.

Соціальна комунікація давно і плідно вивчається в рамках найрізноманітніших дослідницьких парадигм. Це символічний інтеракціонізм (Дж.Г. Мід, Г. Блумер та ін.), феноменологія (Г. Гарфінкель, А. Шюц та ін.), діалогізм (М.М. Бахтін, М. Бубер та ін.), постмодернізм (Ж. Бодрійяр, Ж.-Ф. Ліотар та ін.) та інші відомі школи та напрямки, в рамках яких були отримані важливі відомості про багатогранність соціальної комунікації. Світ електронного спілкування як специфічний об'єкт спеціального наукового дослідження має недовгу і одночасно яскраву історію. Як представники цього напряму можна назвати імена М. Лумана, М. Кастельса, М. Маклюена, Дж. Семпі, А. Турена, Ю. Хабермаса, У. Еко та багатьох інших сучасних дослідників. У їхніх роботах соціум представлений як світ спілкування, у якому нові інформаційні засоби стають одним із найважливіших інструментів орієнтації людини у світі та взаємодії людей один з одним. При цьому створюється нове комунікативне середовище, яке змінює всі форми соціальної взаємодії.

Інформаційно-комунікативний простір впливає на суб'єктів спілкування як безпосередньо, шляхом передачі інформації, яка утворилася як

процесі її обміну, так і через засоби комунікації (вербальні чи невербальні), встановлені у конкретному соціально-психологічному середовищі правила спілкування, моральні норми взаємодії, звичаї тощо. Взаємозв'язок учасників комунікативного процесу з інформаційно-комунікативним простором виявляється у різних аспектах. Це і безпосередній зв'язок, і цілеспрямований вплив суб'єктів спілкування на інформаційно-комунікативний простір, що спричиняє зміни та розвиток кожного з них. Також це і виникнення протиріч та антагонізмів між комунікантами, що сприяє створенню умов для особистісного розвитку та зростання, формуванню в інформаційно-комунікативному просторі механізмів, які сприяють порозумінню між суб'єктами комунікації.

Т.М. Тузова зазначає, що у структурі сучасного інформаційно-комунікативного простору формування майбутнього фахівця важливе місце має належати гуманітарній (філософській, зокрема) складовій. Адже «відкритість новому та невідомому, без якої інноваційний шлях розвитку немислимий, передбачає готовність і самого суб'єкта інноваційної діяльності, і суспільства в цілому до ризику, а це неможливо без широти погляду та вміння мислити стратегічно, орієнтуватися на цілі, які перевищують безпосередні прагматичні інтереси поточного моменту» (Тузова, 2008).

І. В. Гришина у своєму дослідженні торкається проблеми освіти дорослих. Автор зазначає, що у процесі адаптації дорослої людини до нових соціально-економічних умов інформаційно-комунікативного простору має формуватися «свідома, регульована самим індивідом освітньо-рольова модель, що сприяє самовизначенню, самореалізації особистості в новому, незвичному для нього, навколишньому середовищі, що відповідає його життєвому мотиву» (Гришина, 2010: 190-192).

Сучасна епоха диктує необхідність переходу дорослої людини до вміння кваліфіковано та швидко користуватися теоретичними знаннями на практиці за стислі терміни навчання. Це потребує якісної зміни технологій інформаційного супроводу освіти дорослих. Тому вся технологія інформаційного супроводу освіти дорослих будується таким чином, щоб доросла людина могла в короткі терміни освоювати, тренувати та закріплювати професійні навички, перетворюючи знання-інформацію на знання-навички (Гришина, 2010: 190-192).

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження освітнього процесу в Україні в умовах підвищеної військової небезпеки, впливу соціально-психологічного дискомфорту на успіш-

ність навчання, порівняння успішності студентів, як тих, які залишились, так і тих, які мігрували за кордон, а також внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Для здійснення дослідження було проаналізовано останні дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, присвячених проблемі надання освітніх послуг в умовах війни та міграційних процесів. Також було проведено дослідження в рамках освітнього процесу, метою якого було порівняння успішності студентів, які опинилися в різних умовах.

Освіта є фундаментальною для студентів під час війни. Окрім навчання школи та університети можуть забезпечити безпечний простір, дати студентам рутину та підключити їх до життєво важливих ресурсів, таких як харчування та служби психічного здоров'я.

Як зазначають американські видання: «з лютого 3,7 мільйона українських дітей отримали доступ до онлайн- та дистанційного навчання, незважаючи на закриття шкіл. Це зменшило прогалини в навчанні і, що, можливо, більш критично, зберегло відчуття нормальності» (NEW YORK, 2022). Але є частка українців, які обрали навчання за кордоном.

Освітня міграція як феномен досліджувалась низкою вчених, таких як: О. Біляковська, О. Малиновська, В. Філатов, Л. Беззубко, К. Топчій та інших.

Так, О. Біляковська, вивчаючи проблему освітньої міграції, виокремлює її основну мету – здобуття освіти, а також наводить основні характеристики освітньої міграції: короткостроковість, окреслені часові межі, власний вибір та належність до певної вікової категорії (Біляковська, 2013: 231–237.)

О. Малиновською проаналізовано вигоди та виклики, обумовлені урізноманітненням складу населення в результаті міграції (Малиновська, 2012)

В. Філатов та Я. Ромашова у своїй роботі відмічають, що освітня міграція заснована на прагненні індивіда отримати певний бажаний рівень кваліфікації, та виокремлюють дві сторони регулювання освітньої міграції: регулювання міграцій та регулювання освіти (Ромашова, Філатов, 2014).

Anne F. Weidinger, Hanna Gaspard, Judith M. Narackiewicz, Patrick Paschke, Sebastian Bergold та Ricarda Steinmaur у своєму дослідженні показують цінність короткотривалих втручань батьків у навчання студентів-мігрантів коледжів для загальної успішності (Anne F. Weidinger, Hanna Gaspard, Judith M. Narackiewicz, Patrick Paschke, Sebastian Bergold & Ricarda Steinmaur, 2022).

Окрім того додалась ще одна причина для отри-

мання освіти за кордоном – це нестабільна ситуація в Україні та загроза життю та безпеки для її громадян. Та й сама система української освіти потребує змін задля врахування нових умов.

Tavassoli_Naini Manuchehr зазначає, що необхідно терміново вжити ряд заходів для збереження та захисту прав дітей, які постраждали від війни, на освіту. Ці заходи забезпечать дотримання права дітей на освіту навіть під час війни та збройних конфліктів. Дослідження автора спрямоване на те, щоб описати важливість права освіти у світі та, нарешті, приводить до висновку, що не слід ігнорувати той цінний внесок, який освіта може зробити як ефективний засіб сприяння примиренню та миру (Tavassoli_Naini Manuchehr, 2011).

Питання посттравматичних розладів, пов'язаних із війною досліджували Kim Korinek, Yvette Young, Bussarawan Teerawichitchainan, Nguyen Thi Kim Chuc, MilesKovnick, ZacharyZimmer. Kim Korinek, Yvette Young, Bussarawan Teerawichitchainan, Nguyen Thi Kim Chuc, MilesKovnick, ZacharyZimmer розглядали, як стресові фактори, пов'язані з війною, впливають на здоров'я населення, зокрема на здоров'я серцево-судинної системи людей, які пережили війну, які зараз вступають у доросле життя (Kim Korinek, Yvette Young, Bussarawan Teerawichitchainan, Nguyen Thi Kim Chuc, Miles Kovnick, Zachary Zimmer, 2020).

Також вплив війни на освіту і культуру освітлювали в своїх роботах Amanze Charles Ihedioha, B.A., M.A. та de Jong, J. (Ed.).

Метою дослідження Amanze Charles Ihedioha, B.A., M.A. було вивчити сприйняття африканськими батьками впливу війни на освіту дітей у охоплених війною регіонах. Автор аналізує вплив війни на навчальний процес, а саме: порушення структури освітньої системи, міграційні процеси та падіння соціального рівня життя (Amanze Charles Ihedioha, 2009).

de Jong, J. (Ed.) в своїй роботі описує різноманітні програми для вирішення проблем психічного здоров'я та психосоціальних проблем у країнах з низьким рівнем доходу та конфліктних і постконфліктних зонах в Африці, Азії та на Близькому Сході. Приклади з 9 програм, започаткованих або підтриманих Транскультурною психосоціальною організацією, пояснюють, як можна підходити до психічного здоров'я в різних соціокультурних контекстах, а також надають історичне, політичне та соціокультурне походження різних конфліктів. Книга зосереджена на аспектах психічного здоров'я населення у складних гуманітарних і політичних надзвичайних ситуаціях. Ці надзвичайні ситуації,

за словами автора, поєднують декілька ознак: 1) вони порушують права людини; 2) передбачають використання як державного, так і недержавного терору; 3) вони часто відбуваються всередині країни, а не за межами державних кордонів; 4) вони включають вираження політичних, економічних і соціокультурних поділів; 5) вони сприяють конкуренції за владу та ресурси та призводять до хижачьких соціальних утворень; 6) вони впливають на великі, переміщені та переважно бідні групи населення; 7) вони часто мають тривалий характер і супроводжуються циклами насильства (de Jong, 2002)

Для дослідження освітнього процесу в умовах війни ми обрали 40 студентів 1 курсу Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку, серед яких 6 – внутрішньо переміщені особи (ВПО) (це I група студентів), 12 – тимчасово мігрували за кордон (II група) та 22 студенти, які не змінювали своє місце проживання (III дослідницька група). Дослідження тривало з 1 вересня 2022 року по 16 грудня 2022 року.

Дослідження складалось з 2 частин. Під час першої ми просили студентів оцінити соціально-психологічний комфорт освітнього процесу за 100-бальною шкалою за такими критеріями: облаштований побут (наявність житла, доступу до мережі Інтернет, технічних засобів навчання, електрики); відчуття безпеки та захист здоров'я; відчуття стабільності освітньої системи; можливість спілкування з однолітками; доступ до навчальних ресурсів та консультацій; можливість самореалізації, де 100 балів означало «повністю задоволений/на», 1 бал – «повністю незадоволений/на».

II частина дослідження передбачала моніторинг успішності студентів у навчанні. Задля цього проводились зрізи знань на початку і в кінці навчального семестру.

Результати I частини відображені у таблиці 1.

Як бачимо з таблиці, найбільш налаштований

побут виявився у студентів, які не змінювали місце проживання. Вони забезпечені житлом, необхідним обладнанням і прилаштувались до збоїв енергії. Найбільш вразливими у цьому відношенні є студенти, які виїхали за кордон. У них не завжди є гарний інтернет-зв'язок, не вистачає необхідних гаджетів, а також комфортних умов проживання. Проте ця категорія студентів почувається найбільш безпечно за своє життя та здоров'я. Що стосується студентів ВПО, то вони відчують дефіцит комфорту у побуті, часто через відсутність звичних речей та власного простору. Відчуття безпеки в них нижче за всі інші категорії студентів.

Суттєво відрізняється показник задоволеності потреби у спілкуванні з однолітками. Студенти – тимчасові мігранти відчують найбільший дефіцит у комунікації, чого не скажеш про студентів ВПО та тих, які не змінювали місце проживання. З цим показником корелює інший критерій – можливість самореалізації. У студентів I курсу він напряму пов'язаний із групою однолітків, з можливістю встановлювати необхідні комунікативні зв'язки та відігравати певні ролі. Цей показник найнижчий у студентів-мігрантів.

Решта показників – відчуття стабільності освітньої системи та доступ до навчальних ресурсів та консультацій – приблизно однакові в усіх групах студентів.

Результати II частини нашого дослідження відображені в таблиці 2.

Студенти I групи (внутрішньо переміщені особи) показали негативну динаміку успішності – 1%. Це може свідчити про те, що в процесі навчання їм було важко адаптуватись до нових умов проживання та навчання. Фактори стресу та нестабільності проявились у підході до навчального процесу.

II група студентів, які тимчасово мігрували за кордон, виявила позитивну динаміку успішності – 3%. Навчання і спілкування в групі стало для них

Таблиця 1

Оцінка соціально-психологічного комфорту у навчанні

Критерій соціально-психологічного комфорту	Оцінка студентів I групи	Оцінка студентів II групи	Оцінка студентів III групи
облаштований побут	47	38	76
відчуття безпеки та захист здоров'я	69	95	75
відчуття стабільності освітньої системи	58	63	64
можливість спілкування з однолітками	86	48	92
доступ до навчальних ресурсів та консультацій	75	64	77
можливість самореалізації	63	52	78

Рівень навчальної успішності студентів різних груп

Група студентів	% успішності на початку семестру	% успішності на кінець семестру	Прогрес
Студенти I групи	75	74	-1
Студенти II групи	78	81	3
Студенти III групи	82	82	0

якорем стабільності у мінливому середовищі, так званою «точкою заземлення».

Студента III групи, які не змінювали місце проживання, показали повну стабільність результатів – 0% змін.

Висновки. Можна сказати, що у сучасних нестабільних соціальних умовах стрес та загроза життю та безпеки призвели до переоцінки цінностей щодо освітньої системи. Освіта і освітній процес став тим осередком, який формує навколо себе сенс подальшого життя, дає відчуття стабільності серед хаосу за рахунок чіткого плану, розкладу занять, мож-

ливості спілкуватись з однолітками та отримувати гарантовані консультації від педагогів. Це змінює мотивацію до навчання і дозволяє по-новому подивитись на навчальний процес. Тому проблема мотивації до навчання в умовах війни стає, на нашу думку, актуальною і тією, яка потребує подальшого дослідження. Проблема формування нового інформаційно-комунікативного простору в рамках освітнього процесу, поява нових його функцій – підтримуючої, терапевтичної, об'єднуючої – також постає як своєчасна у наших сучасних реаліях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляковська О. В. Освітня міграція українців до Польщі: соціопсихологічний аспект. *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук.-практ. конф.* Київ: НІСД, 2013. С. 231–237.
2. Гришина І. В. Інформаційно-освітній простір супроводу освіти дорослих. *Особистість у єдиному освітньому просторі: Збірник наукових статей I Міжнародного освітнього форуму / ред. проф. Крутій К.Л. Запоріжжя: ТОВ ЛПС ЛТД, 2010. С. 190–192.*
3. Малиновська О. А. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклик та шляхи реагування: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2012. 53 с.
4. Ромашова Я., Філатов В. Специфічні ознаки освітньої міграції та її місце в структурі міграційних потоків. *Ефективна економіка: ел. наукове фахове видання. Дніпро. № 2, 2014.*
5. Тузова Т.М. Інформаційно-комунікативний простір як фактор інноваційного розвитку. *Інновації та підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації в Республіці Білорусь та за кордоном: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / ред. І.В. Війтова. Мінськ: ГУ «БЕЛІСА», 2008. 316 с.*
6. Amanze Charles Ihedioha, V.A., M.A. The impact of war on the education of children in war-torn african regions: parents' perceptions : a dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. Texas: woman's university college of professional education, 2009. 262 p. URL: <https://hdl.handle.net/11274/10846>
7. Anne F. Weidinger, Hanna Gaspard, Judith M. Harackiewicz, Patrick Paschke, Sebastian Bergold & Ricarda Steinmayr. Utility-Value Intervention in School: Students' Migration and Parental Educational Backgrounds as Moderators. *The Journal of Experimental Education*, Issue 2. 2022. Volume 9. P. 364–382. DOI: <https://doi.org/10.1080/00220973.2020.1855407>
8. de Jong, J. (Ed.). Trauma, war, and violence: Public mental health in socio-cultural context. *Kluwer Academic*, 2002. Plenum Publishers. DOI: <https://doi.org/10.1007/b109606>
9. Kim Korinek, Yvette Young, Bussarawan Teerawichitchainan, Nguyen Thi Kim Chuc, Miles Kovnick, Zachary Zim-mer. Is war hard on the heart? Gender, wartime stress and late life cardiovascular conditions in a population of Vietnamese older adults. *Social Science & Medicine*. 2020. Volume 265. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113380>
10. Tavassoli Naini Manuchehr. Education right of children during war and armed conflicts. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2011. Volume 15. P. 302–305. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.090>
11. Ukraine Points Up the Threat to Education During War. NEW YORK, 2022. Jun 1 (IPS). URL: <https://reliefweb.int/report/world/ukraine-points-threat-education-during-war>

REFERENCES

1. Biliakovska O. V. (2013) Osvitnia mihratsiia ukrainsiv do Polshchi: sotsiopsykholohiinyi aspekt. Sotsialnoekonomichni ta etnokulturni naslidky mihratsii dlia Ukrainy [Educational migration of Ukrainians to Poland: socio-psychological aspect]: zb. materialiv nauk.-prakt. konf. – collection of materials of the scientific and practical conference. Kyiv: NISD. P. 231–237. [in Ukrainian].
2. Hryshyna I. V. (2010) Informatsiino-osvitnii prostir suprovodu osvity doroslykh [Informational and educational space for supporting adult education]. Osobystist u yedynomu osvitnomu prostori: Zbirnyk naukovykh statei I Mizhnarodnoho osvitnoho forumu – Personality in a unified educational space: Collection of scientific articles of the 1st International Educational Forum. Zaporizhzhia: TOV LIPS LTD. P. 190–192. [in Ukrainian].

3. Malynovska O. A. (2012). Uriznomanitnennia skladu naseleennia Ukrainy pid vplyvom mizhnarodnoi mihratsii: vyklyk ta shliakhy reahuvannia [Diversification of the composition of the population of Ukraine under the influence of international migration: challenge and ways of response]. analit. dopovid – analytical report. Kyiv: NISD. 53 p. [in Ukrainian].
4. Romashova Ya., Filatov V. (2014). Spetsyfichni oznaky osvithoi mihratsii ta yii mistse v strukturі mihratsiinykh potokiv [Specific features of educational migration and its place in the structure of migration flows]. Efektyvna ekonomika: el. naukove fakhove vydannia – Efficient economy: el. scientific publication. Dnipro. Vol. 2. [in Ukrainian].
5. Tuzova T.M. (2008). Informatsiino-komunikatyvnyi prostir yak faktor innovatsiinoho rozvytku [Information and communication space as a factor of innovative development]. Innovatsii ta pidhotovka naukovykh kadriv vyshchoi kvalifikatsii v Respublitsi Bilorus ta za kordonom: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Innovations and training of highly qualified scientific personnel in the Republic of Belarus and abroad: Materials of the international scientific and practical conference. Minsk: HU «BELISA». 316 p. [in Ukrainian].
6. Amanze Charles Ihedioha, B.A., M.A. (2009). The impact of war on the education of children in war-torn african regions: parents' perceptions : a dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. Texas: woman's university college of professional education. 262 p. URL: <https://hdl.handle.net/11274/10846>
7. Anne F. Weidinger, Hanna Gaspard, Judith M. Harackiewicz, Patrick Paschke, Sebastian Bergold & Ricarda Steinmayr (2022). Utility-Value Intervention in School: Students' Migration and Parental Educational Backgrounds as Moderators. The Journal of Experimental Education, Issue 2. Volume 9. P. 364–382. DOI: <https://doi.org/10.1080/00220973.2020.1855407>
8. de Jong, J. (Ed.). (2002). Trauma, war, and violence: Public mental health in socio-cultural context. Kluwer Academic. Plenum Publishers.: <https://doi.org/10.1007/b109606>
9. Kim Korinek, Yvette Young, Bussarawan Teerawichitchainan, Nguyen Thi Kim Chuc, Miles Kovnick, Zachary Zimmer (2020). Is war hard on the heart? Gender, wartime stress and late life cardiovascular conditions in a population of Vietnamese older adults. Social Science & Medicine. Volume 265. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.soescimed.2020.113380>
10. Tavassoli Naini Manuchehr (2011). Education right of children during war and armed conflicts. Procedia – Social and Behavioral Sciences. Volume 15. P. 302–305. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.090>
11. Ukraine Points Up the Threat to Education During War. NEW YORK, 2022. Jun 1 (IPS). URL: <https://reliefweb.int/report/world/ukraine-points-threat-education-during-war>